

LAISVĖS ONTOLOGIJA

Saulius Kanišauskas

Vertybių tyrimų laboratorija

Mykolo Romerio universitetas

Didlaukio g. 55, LT-08303, Vilnius, Lietuva

Telefonas: (+370) 2714 617

Elektroninis paštas: sauliusk@mruni.eu

Pateikta: 2017 m. gegužės 20 d., priimta spausdinti: 2017 m. rugsėjo 10 d.

DOI:10.13165/SMS-17-9-2-01

Santrauka. Straipsnyje keliamas klausimas, ar neoliberalų „laisvės viešpatijos“ siekis turi kokį nors ontologinį pagrindą. Laisvės ontologinio pagrįstumo problemą iškėlęs J.-P. Sartre’as ją sprendė teiginiu, kad „žmogus yra pasmerktas laisvei“. Bet jo manymas, kad žmogiškosios būties vertė ir išskirtinumas kyla iš absoliutaus nedeterminuoto spontaniškumo, verčia atsigržti į I. Kanto teiktą laisvės antinomiją ir su ja susijusią determinizmo problemą. Parodoma, kad šiuolaikiniai problemos „determinizmas versus indeterminizmas“ sprendimai faktiškai yra kontingentiški. Net ir gamtiniuose procesuose kontingencija kaip būtinumo stoka reiškiasi jiems imanentiškoje emergentinėje evoliucijoje – tvarkos būvius keičia chaosas, o jį keičia kokybiškai nauja tvarka. Todėl gamtinės ir socialinės tikrovės raidoje vienodai tikėtina tiek laisvė, tiek jos stoka. Tad su chaosu siejama laisvė yra tik savaiminės būties modusas, o todėl reikia manyti, kad laisvė savaiminės vertės neturi, ji gali būti įvardyta tik kaip instrumentinė vertybė – priemonė tikslams siekti. Daroma išvada, kad neoliberalų skleidžiama „laisvės viešpatijos“ idėja ontologinio pagrindo neturi.

Reikšminiai žodžiai: laisvė, laisvės paradoksas, determinizmas, kontingencija, vertybės.

Įvadas

Liberalizmo kaip „laisvės viešpatijos“ siekio ir jos praktinio įgyvendinimo problemos išsamiai tyrinėtos Algirdo Degučio¹ darbuose. Todėl apsiribosime tik jo pastebėjimu, kad socialinis – politinis laisvės problemos aspektas yra glaudžiai susijęs su vieno iš įtakingiausių šių laikų liberalų Isaiaho Berlino pateikta *laisvės* interpretacija. Pasak I. Berlino², yra dvi laisvės rūšys – pozityvi ir negatyvi. *Pozityvi laisvė* – tai „*laisvė kam*“, laisvė istorijoje įgyvendinti kuo didesnę gėrį. O *negatyvi laisvė* – tai „*laisvė nuo*“ – laisvė „*nuo*“ kišimosi į žmogaus asmeninius reikalus. *Negatyvi laisvė* reikalauja griežto valstybės galių teisinio apribojimo, galimybių suteikimo žmogui daryti tai, ką jis nori (tiesa, taip, kad jo veiksmai nekliudytų kitų žmonių laisvei). I. Berlinas įsitikinęs, kad vienintelė tikra laisvė yra negatyvi laisvė, nes pozityvi laisvė veda link fašistinių ir komunistinių projektų (režimų). Tą įsitikinimą jis grindė mintimi, kad siekdami didžiųjų tikslų ir panaudodami politinę galią tie projektai siekė išlaisvinti žmones nepaisant to, ar norėjo jie to, ar ne. Toks galutinis I. Berlino nuostatos įgyvendinimo rezultatas, teigia A. Degutis, turėtų būti „laisvės viešpatija“. Įtakingamai parodęs, kad „laisvės viešpatijos“ siekis veda link buvimo *laisvės nelaisvėje*, A. Degutis atkreipė dėmesį į tai, kad I. Berlino atmetama „pozityvios laisvės“ samprata visiškai tinka ir jo skleidžiamai neoliberalizmo ideologijai – ir neoliberalai siekia išlaisvinti žmones nepaisydami to, ar nori jie to, ar ne. Tad ir šiuo atveju susiduriama su A. Plėšnio³ įvardytu „laisvės paradoksu“: svarbiausios liberalizmo išpažįstamos ir ginamos *vertybės* – individo *laisvės* siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu – tampa nauju prievartos šaltiniu. Bet koks žmogaus laisvių ir teisių suvaržymas ima kelti bent jau moralinių sankcijų grėsmę, imama *varžyti laisvę* tų žmonių, kurie *norėtų suvaržyti* beribe tampančią *laisvę*.

Ir jau vien tai mus verčia grįžti prie laisvės problemos ne vien aksiologijos, o ir ontologijos kontekste. Verčia grįžti prie garsiojo J.-P. Sartre'o teiginio, kad *žmogus yra pasmerktas laisvei* ir klausti, ar laisvė turi kokią nors ontologinį statusą. Nes *pasmerktumas yra prievarta, nelaisvė*.

LAISVĖS PARADOKSAS I. KANTO ANTINOMIJOS ŠVIESOJE

Bet dabar mums svarbu ne tai, kad šis egzistencinis filosofas irgi neišvengė „laisvės paradokso“ spąstų, o tai, kad savąją *laisvės* sampratą, skirtingai nei liberalizmo klasiškai ir neoliberalai, jis grindė ne socialiniais-politiniais argumentais, bet ontologiniu dualizmu, žmogiškosios būties vertę bei išskirtinumą grįsdamas absoliučiu nedeterminuotu spontaniškumu⁴. J.-P. Sartre'as buvo įsitikinęs, kad „laisvė negali turėti jokio kito

1 Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tironija. *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 64, 2010, p. 51–62; Degutis, A. Liberalizmas: metafizinės ištakos. *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 76, 2013, p. 47–59.

2 Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos, Kn. Berlin, I. *Vienovė ir įvairovė*. Vilnius: Amžius, 1995, p. 428–429.

3 Plėšnys, A. Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje. *Filosofija. Sociologija*, 25 (3), 2014, p. 137–145.

4 Morkūnienė, J. *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius: Baltic ECO leidybos centras, 1995, p. 45–46.

tikslo kaip tik norėti savęs pačios, jeigu žmogus kartą suprato, kad [...] negalima norėti daugiau, kaip vieno dalyko, tai yra, laisvės kaip visokių vertybių pagrindimo.⁶⁵ Ir nors jo egzistencinės minties kartinė prielaida buvo teiginys, kad egzistencija yra aukščiau esmės⁶, taip teigdamas jis *laisvę* faktiškai traktavo kaip *savaiminę esmę*, jai suteikdamas *būtiškumo*, taip pat ir *savaiminės vertės* prasmę.

Kita vertus, bene pirmasis iš egzistencinių mąstytojų atkreipęs dėmesį į laisvės *ontologinio pagrįstumo* problemą, J.-P. Sartre'as, pernelyg sureikšmino žmogaus „neterminuotą spontaniškumą“, nekreipdamas dėmesio į I. Kanto teiginį, kad *laisvės* sąvoka dažniausiai vartojama kaip *psichologinė* sąvoka, skirta pažymėti žmogaus veikimo spontaniškumui, kai ji turėtų būti suprantama kur kas platesne metafizine (ontologine) prasme⁷. Ji, pasak I. Kanto, yra neatsiejama nuo gamtoje regimo *priežastingumo* sąvokos, ir čia susiduriama su neišsprendžiamu paradoksu – *laisvės antinomija*. Savo „Prolegomenuose“ I. Kantas ją suformulavo taip: „Tezė: pasaulyje egzistuoja laisvės priešastys. Antitezė: Nėra jokios laisvės, viskas yra gamta.“ Ten pat šią antinomiją jis papildė ketvirtąja: „Tezė: pasaulio priešasčių eilėje yra kažkokia būtina esybė. Antitezė: Šioje eilėje nėra nieko būtino, viskas joje yra atsitiktinė.“ I. Kantas prisipažino, kad tiek antinomijų suformulavimui, tiek apskritai jo transcendentalinei metafizikai nepaprastą įtaką padarė D. Hume'o teikta vienintelė, bet svarbi metafizikos sąvoka – *praktinė sąvoka*. Į tai atkreipiamė dėmesį todėl, kad ir šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje pirmiausia akcentuojamas D. Hume'o teiginys, kad *priežasties* ir *pasekmės* ryšiai esmės požiūriu *nėra būtini*, todėl niekada negalime būti užtikrinti, kad žinodami reiškinio priežastis sužinosime ir jo pasekmes. Šį kartinį D. Hume teiginį I. Kantas interpretuoja savaip: „Laisvės įtakos be paliovos keistų gamtos dėsnių, ir todėl būtų supainiotas bei būtų padrikas reiškinų vyksmas, kuris, kai seka vien tik gamta, yra taisyklingas ir vienodas“¹⁰.

Šis I. Kanto teiginys mums leidžia į *laisvės* kaip, tarytum, vienos iš aukščiausių *vertybių* problemą pažvelgti kur kas giliau, nei tą darė J.-P. Sartre'as ir daro šiuolaikinio liberalizmo atstovai. Ar iš tiesų reiškinų vyksmas *gamtoje* yra taisyklingas ir vienodas? Ar iš tiesų *laisvės* įtakos be paliovos keistų gamtos dėsnių?

LAISVĖ DETERMINIZMO PROBLEMOS KONTEKSTE

Šie klausimai neatsiejami nuo *determinizmo* problemos, t. y. nuo klausimo, ar egzistuoja tikrovėje griežta tvarka, dėsningumai bei dėsniai, o jei taip, tai koks jų pobūdis? Atsakymai į šiuos klausimus priklauso nuo vienokios ar kitokios *tikrovės* sampratos.

5 Sartras Ž.-P. Egzistencializmas yra humanizmas, Kn. *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974, p. 439–450.

6 *Ibid.*

7 Tuo, kad J.-P. Sartre'as neatsižvelgė į minėtą I. Kanto pastabą, stebėtis vargu ar reikia. Pasak Jūratės Baranovos (*XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, p. 160) Sartre'as nelaikė savęs Kanto gerbėju, kvestionavo nemažą jo teiginių.

8 Kantas, I. *Prolegomenai*. Vilnius: Mintis, 1972, p. 131–132.

9 *Ibid.*, p. 31–32.

10 Kantas, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982, p. 338.

Tos sampratos skiriasi, todėl svarstant determinizmo problemą iki šiol teikiami ganėtinai prieštaringi sprendimai¹¹. Apsiribojant vien *laisvos valios* problema, irgi regimi nesutarimai, kurie bene ryškiausiai atskleisti Stanfordo filosofijos enciklopedijoje¹². Aiškėja, kad istoriškai susiklostė ir egzistuoja keturios visiškai skirtingos pažiūros, kurios grindžiamos arba kvestionuojamos skirtingomis ontologijomis. Aiškėja, kad atsakymą į klausimą, ar *laisva valia galima*, lemia atsakymas į klausimą, ar *gamtinis (fizinis) pasaulis yra determinuotas*.

Jeigu teiginys, kad gamtinis pasaulis yra *determinuotas*, yra teisingas, tada *laisva valia* arba visiškai neegzistuoja, arba vis tiktai ji yra galima. Pirmu atveju tai vadinama „laplasiniu“, arba „kietuoju determinizmu“ („hard determinism“), antruoju – „suderinamu“ („compatibilism“).

Jeigu teisingas yra teiginys, kad gamtinis pasaulis yra *nedeterminuotas*, tai *laisva valia* arba visiškai neįmanoma (dėl jos nesuderinamumo su absoliučia betvarke), arba vis tiktai ji yra galima ir egzistuoja. Pirmu atveju tai vadinama „griežtuoju nesuderinamumu“ („hard incompatibilism“), antru atveju – liberalizmu („libertarianism“). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad *nesuderinamumo (incompatibilist)* teorijos dažnai vadinamos *indeterministinėmis*.

Daroma išvada, kad į klausimą, ar gamtinis pasaulis yra determinuotas, iki šiol vienareikšmiu atsakymo nėra. Todėl *laisvos valios problema* turėtų būti sprendžiama remiantis prielaida, kad vienodai tikėtini yra abu teiginiai (*gamtinė tikrovė yra determinuota ir gamtinė tikrovė yra nedeterminuota*).

Ši išvada tikrumo ieškančio proto nepaguodžia. Bet ji verčia prisiminti dar XIX a. pabaigoje Emil'io Boutroux suformuluotą *kontingencijos* kaip *būtinumo stokos* idėją. Reiškiniai *būtinumo* ryšiais nėra ir negali būti susiję, – tvirtino šis mąstytojas¹³. Kiek siauresne prasme *kontingencija* suprantama kaip galimybė, kuri nėra nei būtinybė, nei negalimybė. Kai sakoma, kad tai yra *kontingentiška*, sakoma, kad tai nėra būtina, bet nėra ir neįmanoma. Analizuodamas *religinio proto* fenomeną, Kurtas Wuchterlis *kontingenciją* aiškino žmogiškai veiklai imanentiška *valios laisve*, nes keldami sau tikslus ir puoselėdami norus žmonės mąsto ir apie ateitį. Jų poelgius lemia ne tik praeities būviai, bet ir ateities vizijos¹⁴. K. Wuchterlis įsitikinęs, kad *kontingencijos* sąvoka netaikytina gamtos mokslams, nes „būtinybė gali plaukti ir iš tokių ontologinių sąryšių, kurie netelpa į gamtos mokslų tyrinėjimų sritį“¹⁵. Šią sąvoką vis dėlto bandant taikyti gamtos mokslams, susiduriama su *kontingencijos paradoksu*, kurį Naglis Kardelis aiškino taip: „Jei visa gamta ir loginė pasaulio tvarka yra kontingentiška, tuomet niekas nėra būtina – netgi pats gamtinės bei loginės pasaulio tvarkos kontingentiškumas yra kontingentiškas“¹⁶.

11 Šiuolaikines gradualistines tikrovės sampratas ir su jomis susijusias determinizmo problemas jau esame ganėtinai išsamiai svarstę (Kanišauskas, S. *Filosofinės socialinio modeliavimo problemos: teorija, praktika, siekiai, vertybės*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 106–163), todėl šiame straipsnyje apsiribosime tik keliomis nuorodomis į paradigmingę literatūrą.

12 O'Connor, T. Free Will.. 2010. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [interaktyvus] <http://plato.stanford.edu/entries/freewill/> [žiūrėta 2016.05.20].

13 Tatariewicz, W. *Filosofijos istorija. III. XIX ir XX amžių filosofija*. Vilnius: Alma litera, 2003, p. 158–159.

14 Wuchterl, K. *Religinis protas*. Vilnius: Taura, 1994, p. 79–81, 133–138.

15 *Ibid.* p. 82.

16 Kardelis, N. *Pažinti ar suprasti? Humanistikos ir gamtotyros akiračiai*. Vilnius: Naujasis židinys, Aidai, 2008, p. 191.

Jau esame atkreipę dėmesį, kad K. Wuchterlio įsitikinimas, jog kontingencijos sąvoka netaikytina gamtos mokslams, yra kvestionuotinas¹⁷. Kvestionuotinas, mūsų manymu, yra ir N. Kardelio teiginys – jis pernelyg kategoriškas. Abiejų – K. Wuchterlio ir N. Kardelio – teiginiai galėtų būti teisingi tik tuo atveju, jeigu tikrovėje nebūtų dinamikos, kaitos. O tiek gamtinėje, tiek socialinėje ir net psichologinėje tikrovėje yra stebima tai, kas vadinama *emergentine evoliucija*, t. y. *šiuoliška kokybių kaita*. Detaliausiai emergentinės evoliucijos procesus aprašo dar itin nauju laikytinas mokslas, pavadintas *sinergetika*, dažnai vadinamas ir *kompleksiškumo teorija*. Kadangi tiek mokslines, tiek filosofines sinergetikos problemas jau esame gana išsamiai aptarę¹⁸, atkreipsime dėmesį tik į tai, kad sinergetiniai procesai yra universalūs, ir kad jiems yra imanentiški du kvaziperiodiškaai pasikartojantys būviai – tiesinių procesų ir sklaidos bei chaoso. Bet kuri sudėtinga sistema savo raidoje kurį laiką „paklūsta“ tam, ką I. Kantas vadino „gamtos dėsniais“ ir kas neabejotinai yra „kietojo determinizmo“ raiška, bet neišvengiamai kiekviena sudėtinga sistema pereina į augančio nestabilumo (sklaidos) būvį, kuris pasibaigia *chaosu*, sinergetikoje vadinamu krize, katastrofa, bifurkacija. Bifurkacijos terminas vartojamas siekiant pabrėžti, kad chaosu, katastrofa (visišku sistemos suirimu) procesai nesibaigia, kad po chaoso sistema toliau vystosi *bent dviem* (iš čia – *bifurkacijos*, arba *dvejinimosi* terminas) galimais būdais (be abejo, yra galimas ir visiškas sistemos suirimas, jos žuvinimas). *Chaosas* (*betvarkė*) pagimdo *naują tvarką*, kuri *kokybiškai skiriasi* nuo buvusios. Dar daugiau, šie procesai yra *teleonomiški*, paprasčiau sakant, kryptingi, tikslingi¹⁹.

Tolesnei samprotavimų eigai svarbu tik tai, kad emergentinėje evoliucijoje *tvarkos būvius keičia chaosas*, ir kad *tvarka* vienareikšmiškai siejama su *determinizmu*, o *chaosas* – su *indeterminizmu*, taip pat ir su *laisve*.

Fiziniam lygmenyje bet kurių mechaninių ir termodinaminių²⁰ sistemų elementų *laisvė* yra suprantama kaip tų elementų galimybė daugiau ar mažiau nevaržomai judėti erdvėje. Ji net matuojama, ir mato vienetą yra *laisvės laipsnis*. Šis terminas vartojamas ne tik mechanikoje ir termodinamikoje, bet ir robotų technikoje. Mechaninis judėjimas – tai ne tik padėties erdvėje kitimas, bet ir svyravimai, sukimasis, todėl net mechanikoje *laisvės laipsnių* gali būti daugiau nei trys, o žmogaus sukurti robotai turi iki dvidešimtis *laisvės laipsnių*²¹.

17 Kanišauskas, S. *Filosofinės socialinio modeliavimo problemos: teorija, praktika, siekiai, vertybės*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 163–168.

18 Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulevaizdžio kontūrai. Filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

19 *Teleonomijos* terminas labai artimas *teleologijos* terminui ne tik etimologine prasme. Jis pradėtas vartoti kibernetikoje siekiant pabrėžti bet kurių sudėtingų sistemų *raidos kryptingumą* ir net *tikslingumą* bei nurodant tą tikslingumą lemiančius faktorius: *pradinę programą* („praities būvius“, vartojant K. Wuchterlio terminologiją) ir *grįžtamus ryšius* („ateities vizijų“ įtaką dabarčiai, vartojant K. Wuchterlio terminologiją). Greta šių dviejų emergentinę evoliuciją lemiančių faktorių vienas iš sinergetikos „tėvų“ Ilja Prigoginas įvardino ir adaptacijos procesus.

20 *Termodinamika* – tai šiluminius reiškinius tiriantis mokslas, grindžiamas *mechaninio* molekulių judėjimo statistiniais tyrimais, todėl visa tai, kas kalbama apie mechaniką, iš esmės tinka ir termodinamikai.

21 Degrees of freedom. 2016. *Robotics glossary*. [interaktyvus] <http://whatis.techtarget.com/definition/degrees-of-freedom> [žiūrėta 2016.06.04]; Yi Zhang, Susan Finger, Stephanie Behrens, 2015. Degrees of Freedom of a Rigid Body. *Introduction to Mechanisms*. [interaktyvus] <http://www.cs.cmu.edu/~rapidproto/mechanisms/chpt4.html> [žiūrėta 2016. 06. 04].

Kuo stipresni *ryšiai* tarp sistemos elementų, tuo tų elementų *laisvės laipsniai* yra mažesni. Kuo *ryšiai* silpnesni, tuo *laisvė* didesnė²².

Tad bent *gamtiniame pasaulyje* tai, ką mes vadiname *laisve*, yra ne kas kita, kaip *tikrovės elementų* tarpusavio *ryšių stoka*. Bet tą patį galima pasakyti ir apie socialinę tikrovę: šeima, organizacija, valstybė egzistuoja tik tol, kol jos struktūrinių dalių (sutuoktinių ir jų vaikų, organizacijos narių, piliečių) tarpusavio *ryšiai* bus pakankamai stiprūs, o jų *laisvė* – ganėtinai ribota. Ji ims plisti, augti tik tada, kai *tarpusavio ryšiai* *ims silpnėti*, kai *nyks tvarka*. S t o k o s, arba t r ū k u m o (o ir *ryšių* bei su jais susijusios *laisvės stokos*), socialiniuose procesuose reiškinys turi gilią metafizinę (ontologinę) prasmę²³. Ne mažiau gilią prasmę jis turi ir gamtiniuose procesuose. Skirtumas tarp sinergetikoje tiriamų *gamtinių* ir *socialinių* procesų bei objektų yra regimas tik skirtingame jų organizacijos lygyje, sudėtingumo laipsnyje, o esminiai bet kurių sudėtingų sistemų elgesio bruožai yra vieno-di. Ir jeigu to nepastebime, tai tik todėl, kad skirtingose organizacinio lygio sistemose yra skirtingas procesų temporalumas, t. y. įvykių tėkmės greitis.

Teiginys, kad *laisvė – tai ne kas kita, kaip tikrovės elementų tarpusavio ryšių stoka*, yra net trivialus, ir būtent tas trivialumas mums neleidžia įžvelgti dalykų esmės, nes įprasti dalykai atrodo esą akivaizdūs, o todėl nereikalaujantys paaiškinimo. Bet taip nėra, ir tą suprato jau Parmenidas. Jau jis klausė, kodėl kažkas yra, o ne nėra. Yra *kažkas*, ką mes vadiname būtimi ar tikrove, ir ta *struktūrizuota tikrovė* yra tik dėl viską siejančių ryšių. Jeigu jų nebūtų, *struktūrizuotos* tikrovės nebūtų, būtų *absoliuti betvarkė, chaosas*. O tai reiškia, kad struktūrizuotoje gamtinėje tikrovėje *absoliučios* *laisvės* nėra ir būti negali. Struktūrizuota tikrovė, vartojant filosofinius terminus, yra determinuota.

Kita vertus, ta struktūrizuota tikrovė dėl jai būdingų vidinių prieštaravimų nuolat kinta, ir pokyčių metu neišvengiamai kyla *betvarkė (chaosas)*, kurį keičia kokybiškai nauja *tvarka*. Jau minėjome, kad *tvarkos* ir *chaoso*, aprašomų *determinizmo* ir *indeterminizmo* kategorijomis, būsenos viena kitą nuolat ir aperiodiškai (t. y. nereguliariai) keičia. Tad teiginys, kad vienodai tikėtina, jog su *laisve* siejama *laisva valia* yra *galima* arba *negalima* yra teisingas. Jis logiškai išplaukia iš sinergetikos dėsnų. Bet dabar šį teiginį jau galima patikslinti. Kadangi *chaoso* (taip pat ir *laisvės*) būklės *neišvengiamai* (teglu ir nereguliariai) kartojasi, tai tenka pripažinti, kad J.-P. Sartre'as buvo visiškai teisingas sakdamas, kad mes esame *pasmerkti* *laisvei*. Bet kadangi *chaosą neišvengiamai* keičia *nauja tvarka*, kuri tą *laisvę* bent stipriai apriboja, tai lygiai teisinga tarti, kad mes esame *pasmerkti* ir *nelaisvei*.

22 Taip vadinami „kieti daiktai“ egzistuoja tik tol, kol jų struktūriniai elementai (šiuo atveju – molekulės) bus *surišti*, kol jų *laisvė* bus minimali. Daiktą stipriai kaitinant jis gali virsti net dujomis – jo molekulės *ganėtinai laisvai* klajos atmosferoje tarp kitų dujų molekulių. Taip atsitiks todėl, kad iš išorės gautos energijos dėka *ryšiai* tarp molekulių *labai susilpnės*. Perėjimai iš vieno agregacinio būvio į kitą (iš kieto į skystą, iš pastarojo – į dujinį, ar net iš kieto į dujinį, ir atvirkščiai) yra ne kas kita, kaip *bifurkacijos*, fizikoje vadinamos *faziniu virsmu*. Sinergetika formavosi ganėtinai skirtingų mokslų (termodinamikos, chemijos, matematikos, kibernetikos, kvantinės mechanikos, meteorologijos, techninių mokslų ir t. t.) terpėje, ir skirtingų sričių specialistai vartojo savą terminologiją. Būtent todėl susiduriama su *tų pačių ar analogiškų* procesų aprašymui skirtingais *įvairiais* terminais, kuriuos čia vartojame.

23 Lahayne, H. Blessings of Scarcity, Hope of Abundance. iš *Stokos reiškinys: būtis, žmogus ir bendruomenė*. Leontjeva, E., Vainė, A., Vyšniauskaitė, M. (sudarytojos) Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 110–161.; Plėšnys, A. Stoka ir jos vertybiniai aspektai, iš *Stokos reiškinys: būtis, žmogus ir bendruomenė*. Leontjeva, E., Vainė, A., Vyšniauskaitė, M. (sudarytojos) Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 39–53.

Tad *kintanti struktūrizuota tikrovė* yra *kontingentiška*, ji nėra nei būtinybė, nei negalimybė, jos raidoje tikėtina yra tiek laisvė, tiek jos stoka. Dar daugiau, paaiškėjo, kad *teleonoming raidą* nulemiantys „keistieji atraktoriai“ yra ne kas kita, kaip *determinuotas chaosas*, t. y. tokia *betvarkė*, kurioje egzistuoja užslėpta fraktalinė (rakursinė) *tvarka*. Europiečiui *determinuoto chaoso* samprata atrodo esanti absurdiška, panaši į „kvadratinio apskritimo“ sampratą, o štai kinų religinės-filosofinės srovės *daoizmo* išpažinėji „tvarkingos betvarkės“ (*hundun*) samprata yra visiškai natūrali²⁴. Sinergetikoje susiformavusio *determinuoto chaoso* samprata, regimai, turi nepaprastai gilius šaknis, yra archetipinė. Aiškindamas archetipo *anima* prasmę, C. G. Jungas pabrėžė, kad jame glūdi suvokimas, jog bet kokiam chaoso yra kosmosas, bet kokioje netvarkoje – slapta tvarka²⁵.

Šie argumentai mus verčia manyti, kad *laisvė nėra kažkas fundamentalaus, esmingo* (galėtume sakyti – substancionalaus). Vartojant B. Spinozos terminologiją, galima teigti, kad su *chaosu* siejama *laisvė* yra tik substancijos kaip savaiminės būties *modusas*, t. y. *būklė, būseną*, o ne pati substancija. Todėl *laisvė savaiminės vertės* neturi ir negali turėti. *Laisvės sąvoka* yra *kontingentiška*, ji vertę įgyja tik pereinančių tarp vienokios ir kokybiškai kitokios socialinės (ar individualios) būklės laikotarpių metu. Bet ta *vertė* yra *ne esminė*, o tik *instrumentinė (atributyvinė)*. Tuo pasakoma, kad *laisvė* yra tik *priemonė* („*instrumentas*“) tikslams siekti, bet ne savaiminis tikslas. Tad tenka daryti išvadą, kad neoliberalų skleidžiama „laisvės viešpatijos“ idėja ontologinio pagrindo neturi.

Išvada

Laisvės sąvoka yra *kontingentiška* ir *savaiminės vertės* neturi. *Laisvė* yra tik *priemonė* tikslams siekti, bet ne savaiminis tikslas. Todėl ji gali įgyti tik *atributyvinę (instrumentinę)* vertę ir tik perėjimo tarp kokybiškai skirtingų socialinių (ar individualių) būklių metu.

Literatūra

Baranova, J. 2004. *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.

Berlin, I. *Dvi laisvės sąvokos*, Kn. Berlin, I. *Vienovė ir įvairovė*. Vilnius: Amžius, 1995, p. 428–429.

Clarke, R., Capes, J. 2016. Incompatibilist (Nondeterministic) Theories of Free Will. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus] <http://plato.stanford.edu/entries/freewill/> [žiūrėta 2016. 05.20].

Degrees of freedom. 2016. *Robotics glossary*. [interaktyvus] <http://whatis.techtarget.com/definition/degrees-of-freedom> [žiūrėta 2016.06.04].

Degutis, A. Liberalizmas: metafizinės ištakos. *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 76, 2013, p. 47–59.

Degutis, A. Kaip galima liberalizmo tirosija. *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 64, 2010, p. 51–62;

Jung, C. G. 2015. *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Vilnius: Margi raštai, 2015.

24 Poškaitė, L. *Eстетinė būtis daoizme*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 59, 63.

25 Jung, C. G. 2015. *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Vilnius: Margi raštai, 2015, p. 40.

Yi Zhang, Susan Finger, Stephannie Behrens, 2015. Degrees of Freedom of a Rigid Body. *Introduction to Mechanisms*. [interaktyvus] <http://www.cs.cmu.edu/~rapidproto/mechanisms/chpt4.html> [žiūrėta 2016. 06. 04]

Kanišauskas, S. *Filosofinės socialinio modeliavimo problemos: teorija, praktika, siekiai, vertybės*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai. Filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

Kantas, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982.

Kantas, I. *Prolegomenai*. Vilnius: Mintis, 1972.

Kardelis, N. *Pažinti ar suprasti? Humanistikos ir gamtotyros akiračiai*. Vilnius: Naujasis židinys, Aidai, 2008.

Lahayne, H. Blessings of Scarcity, Hope of Abundance. iš *Stokos reiškiny: būtis, žmogus ir bendruomenė*. Leontjeva, E., Vainė, A., Vyšniauskaitė, M. (sudarytojos) Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 110–161.

Morkūnienė, J. *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius: Baltic ECO leidybos centras, 1995.

O'Connor, T. Free Will. 2010. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [interaktyvus] <http://plato.stanford.edu/entries/freewill/> [žiūrėta 2016.05.20].

Plėšnys, A. Stoka ir jos vertybiniai aspektai, iš *Stokos reiškiny: būtis, žmogus ir bendruomenė*. Leontjeva, E., Vainė, A., Vyšniauskaitė, M. (sudarytojos) Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 39–53.

Plėšnys, A. Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje. *Filosofija. Sociologija*, 25(3), 2014, p. 137–145.

Poškaitė, L. *Estetinė būtis daoizme*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.

Sartras Ž.-P. Egzistencializmas yra humanizmas, Kn. *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974, p. 439–450.

Tatarkiewicz, W. *Filosofijos istorija. III. XIX ir XX amžių filosofija*. Vilnius: Alma litera, 2003.

Wuchterl, K. *Religinis protas*. Vilnius: Taura, 1994.

THE ONTOLOGY OF FREEDOM

Saulius Kanišauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article poses the question of whether neoliberals promoting “the reign of freedom” have an ontological basis. Jean-Paul Sartre, who challenged the ontological foundation of freedom, argued that a human being is condemned to be free. However, his thinking that the value of human ontology and uniqueness is based on the absolute and not determined by spontaneity leads to Immanuel Kant’s understanding of the antinomy of freedom and its related problem of determinism. Thus, the article points out that the proposed solutions to the determinism vs. indeterminism problem are factually contingent. Even in natural processes, contingency as the absence of necessity manifests itself in immanent emergent evolution – the state of order is replaced by a state of chaos,*

which in turn is replaced by a qualitatively new order. Therefore, in the development of natural and social reality, both freedom and its absence are plausible. Freedom, which is closely related to chaos, is a mode of self-contained ontology, so it is therefore assumed that freedom does not have self-contained value and can only be evaluated as having instrumental value – a tool to achieve objectives. It is concluded that the neoliberal idea of “the reign of freedom” does not have ontological status.

Keywords: *freedom, paradox of freedom, determinism, contingency, values.*

Saulius Kanišauskas, Mykolo Romerio universitetas, Vertybių tyrimo laboratorija. Profesorius. Mokslinių interesų kryptys: aksiologija, moralės filosofija, mokslo filosofija.

Saulius Kanišauskas, Mykolas Romeris University, Values Laboratory. Professor. Research interests: axiology, moral philosophy, science philosophy.